

Η ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΩΝ ΤΕΜΠΩΝ (Ι)

ΤΟ ΠΕΡΑΣΜΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ

—Στην ιερή σκιά του Ολύμπου

Η Κοιλάδα των Τεμπών αποτελεί πόλο έλξης των περιηγητών για περισσότερα από 2.000 χρόνια. Η γειτνίαση με τον μυθικό Όλυμπο, η σχέση της με πλήθος επεισοδίων της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας, τα ιστορικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν εκεί, αλλά και το ειδυλλιακό φυσικό κάλλος της καθιστούσαν επιβεβλημένο το «προσκύνημα» από κάθε ταξιδιώτη της Ελλάδας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

Ιατρός, Ιστορικός-Ερευνητής

ΤΑ ΤΑΞΙΔΙΑ ΑΠΟΤΕΛΟΥΣΑΝ ΑΝΕΚΑΘΕΝ ΜΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΛΕΟΝ ΒΑΣΙΚΕΣ δραστηριότητες του ανθρώπου σε ολόκληρη την ιστορική του διαδρομή. Και όσοι τα επιχειρούσαν για προσωπική ικανοποίηση ήταν άνθρωποι με συναισθηματική ευαισθησία, τολμηροί, ίσως και εκκεντρικοί, με πολλά ενδιαφέροντα. Τους έθελγε η περιπέτεια, αλλά και η εξερεύνηση του αγνώστου, η περιήγηση σε χώρους ιδιαίτερου φυσικού κάλλους ή διαχρονικού ιστορικού ενδιαφέροντος. Επιπλέον τους ενδιέφερε η γνωριμία με ανθρώπους άλλων περιοχών, με ιδιαίτερο υλικό και πνευματικό πολιτισμό και με τρόπο ζωής διαφορετικό από τον δικό τους.

Ειδικότερα, κάθε ταξίδι ενός περιηγητή στον ελληνικό χώρο ήταν ένα οδοιπορικό σε μια περιοχή με πλούσια ιστορική μνήμη, διαπνεόμενο από έντονη επιθυμία γνωριμίας με τον τόπο όπου διαδραματίστηκαν σημαντικά ιστορικά γεγονότα. Παράλληλα ήταν ένα ιερό προσκύνημα στα μνημεία όπως αυτά είχαν διασωθεί από την αμειλικτη φθορά του χρόνου.

Για την Κοιλάδα των Τεμπών το πέρασμα των περιηγητών έχει διάρκεια πολύ μεγαλύτερη από δύο χιλιάδες χρόνια. Η πλούσια αρχαία ελληνική μυθολογία που σχετίζεται με την Κοιλάδα, η γειτνίαση με τον μυθικό Όλυμπο, την κατοικία των δώδεκα θεών, αλλά και τα ιστορικά γεγονότα τα οποία διαδραματίστηκαν σε μια διαδρομή αιώνων, συνδυάζονται αρμονικά με την ειδυλλιακή φυσική ομορφιά του τοπίου. Τα στοιχεία αυτά καθιστούσαν την Κοιλάδα των Τεμπών πόλο έλξης κάθε ευαίσθητου ανθρώπου, ο οποίος, όταν προγραμματιζε το ταξίδι του στην Ελλάδα, θεωρούσε υποχρέωσή του να «προσκυνήσει» την περιοχή αυτή, η ιερότητα της οποίας είχε καθιερωθεί ήδη από τους αρχαίους και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Από τους πρώτους επισκέπτες των αρχαίων χρόνων έχουν διασωθεί καταγραφές με ενθουσιώδεις εντυπώσεις από το χώρο. Επειδή ο αριθμός των περιηγητών στο διάστημα των δύο και πλέον χιλιάδων ετών είναι αρκετά μεγάλος, στο παρόν κείμενο θα αναφερθούν επιλεκτικά ορισμένοι και θα περιλάβουμε χαρακτηριστικά αποσπάσματα από τις εντυπώσεις τους, όπως τις κατέγραψαν οι ίδιοι, χωρίς καμία δική μας παρέμβαση.

01

Χαρακτικό που απεικονίζει τα Τέμνη.
N. Gerbelius, 1545.

Αρχαίοι χρόνοι

Μια πλειάδα συγγραφέων, ποιητών και ιστορικών μίλησαν σε διάφορα έργα τους για την Κοιλάδα των Τεμπών περιγράφοντάς την με πληθώρα επιθέτων, όπως βαθύσκια, καταπράσινη, ειδυλλιακή, δασοσκεπής και άλλα. Ο μεγαλύτερος γεωγράφος της αρχαιότητας Στράβων, ο ποιητής Οβίδιος στις *Μεταμορφώσεις* του, ο Βιργίλιος, ο λυρικός ποιητής Οράτιος, ο επικός ποιητής Λουκανός, ο Πλίνιος, ο Σενέκας και τόσοι άλλοι, αμιλλώνται σε περιγραφικές εξάρσεις προκειμένου να τονίσουν την ομορφιά της.

Από τον Λατίνο συγγραφέα Κλαύδιο Αιλιανό, στις αρχές του 3ου αι. μ.Χ., αντλούμε ίσως την καλύτερη περιγραφή του φυσικού μεγαλείου των Τεμπών: «Τα Τέμπη είναι μια περιοχή που βρίσκεται ανάμεσα στον Όλυμπο και την Όσσα, βουνά πανύψηλα... Στη μέση κυλάει ο Πηνειός με τους πολλούς παραποτάμους του, οι οποίοι συμβάλλουν στη διόγκωση των νερών του. Αυτή η περιοχή προσφέρει πλήθος τοποθεσίες για ξεκούραση, τις οποίες η ίδια η φύση μόνη της φρόντισε να διαμορφώσει, χωρίς η τέχνη να συμβάλει ουσιαστικά. Ο κισσός με τις φουντωτές κληματσίδες φυτρώνει εδώ πλούσιος και τυλίγεται γύρω από τους ψηλούς κορμούς των δένδρων, όπως πλούσια φυτρώνουν και τα βάτα στην κορυφή του βουνού, καλύπτοντας ολόκληρη την επιφάνεια των βράχων, σε τέτοιο βαθμό που το μάτι να συναντά παντού πρασινάδα, γεγονός το οποίο προσφέρει μια ευχάριστη θέα. Κάτω στη στενή δίοδο, φαράγγια, αναρίθμητα άλση και ποικίλα περάσματα, τα οποία συνδέονται άμεσα το ένα με το άλλο, εξασφαλίζουν στον ταξιδιώτη μέσα στην κάψα του καλοκαιριού τη δροσερή σκιά και το πιο φιλόξενο καταφύγιο. Ένα πλήθος από ρυάκια διασχίζουν την περιοχή και αναρίθμητες πηγές αναβρύζουν πεντακάθαρο νερό, που είναι απόλαυση να το πίνεις. Χιλιάδες πουλιά, και προπαντός αυτά που ξεχωρίζουν με το μελωδικό τραγούδι τους, σκορπίζουν το κελάηδημα ασταμάτητα και θέλγουν την ακοή του ταξιδιώτη, βοηθώντας τον να ξεχνά τις ταλαιπωρίες της οδοιπορίας του. Στις δύο πλευρές του ποταμού βρίσκονται στενά δρομάκια περιπάτου και τοποθεσίες για ξεκούραση. Γαλήνια και ήρεμα σαν λάδι κυλά τα νερά του στη μέση του γοπητευτικού φαραγγιού ο Πηνειός. Προστατευμένος καλά από τα κρεμαστά κλαδιά των δένδρων τα οποία διακοσμούν τις όχθες του, το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας παραμένει απρόσιτος από τις ακτίνες του ήλιου και προσφέρει πάντα μια δροσερή σκιά σ' αυτόν που κωπηλατεί στα νερά του»¹.

Ο Τίτος Λίβιος περιγράφει την περιοχή της Κοιλάδας των Τεμπών ως ιστορικός και επισημαίνει τη γεωστρατηγική σημασία της: «Η Κοιλάδα των Τεμπών είναι από μόνη της ένα δύσκολο πέρασμα, γιατί είναι αρκετά στενή και οι όχθες του ποταμού και από τις δύο πλευρές είναι τόσο απότομες, θαρρείς σαν κομμένες»².

Βυζαντινοί χρόνοι

Ο ιστοριογράφος Προκόπιος στο έργο του *Περί κτισμάτων*, ένα είδος οδοιπορικού του 6ου αιώνα μ.Χ., στο οποίο καταγράφει, ύστερα από περιοδεία στις επαρχίες της απέραντης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, τα οικοδομικά έργα του Ιουστινιανού (φρούρια, τείχη, γέφυρες, ναοί, υδραγωγεία), αναφέρει για τα Τέμπη: «Ο Πηνειός κυλάει με ήρεμο ρεύμα προς τη θάλασσα. Η γύρω περιοχή είναι πλούσια σε καρπούς κάθε λογής και σε καλά νερά. Μα οι κάτοικοι δεν μπόρεσαν ποτέ να τα χαρούν, γιατί πάντοτε ζούσαν με τον τρόπο των βαρβαρικών επιθέσεων. Και είναι φυσικό, επειδή σ' αυτή την περιοχή δεν υπάρχει οχυρή θέση για να καταφύγουν σε περίπτωση κινδύνου».

Ο λόγιος μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ευστάθιος τον 12ο αιώνα, στο έργο του *Σχόλια στον Διονύσιο τον Περιηγητή*, αναφέρει την επικρατούσα εκδοχή για τον τρόπο δημιουργίας της Κοιλάδας των Τεμπών: «Ο Πηνειός, ο νυν Σαλαμβρίας³ καλούμενος, την Όσσαν του Ολύμπου απέρρηξε. Διό κατά την ιστορίαν του Γεωγράφου⁴ Αράξης εκλήθη ποτέ και ο Πηνειός, ως και αυτός απορρήξας της Όσσης τον Όλυμπον, ότε σεισμό τα Τέμπη τα Θετταλικά ραγέντα, διέσπησαν».

Κατά τους χρόνους αυτούς η περιοχή των Τεμπών ονομαζόταν και Λυκοστό-

02

Τέμπη. Επιχρωματισμένη λιθογραφία, A. Ortelius, 1590.

Σημειώσεις

- ¹ Κλαύδιος Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία*, Βιβλίων III, I.
- ² Τίτος Λίβιος, *Ab Urbe Condita*, XLIV, VI.
- ³ Μεσαιωνική ονομασία του Πηνειού, η οποία απαντά και στην *Αλεξιάδα* της Άννας Κομνηνής. Διατηρήθηκε στην τοπική διάλεκτο των αγροτικών ιδίως περιοχών μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα. Οι Τούρκοι τον ονόμαζαν Κιοστέμ, από παραφθορά της λέξεως Λυκοστόμιον-Κοστόμιον-Κοστόμ-Κιοστέμ.
- ⁴ Εννοεί εδώ τον Στράβωνα.

μιον, ίσως γιατί στους κατοίκους της περιοχής η γεωγραφική διαμόρφωση της ιερής Κοιλιάδας θύμιζε στόμα λύκου. Για τα Τέμπη έγραψαν επίσης ο Ιωάννης Καντακουζηνός, ο Νικήτας Χωνιάτης, η Άννα Κομνηνή και άλλοι πολλοί.

Τουρκοκρατία

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας το κύμα των περιηγητών προς τα Τέμπη αυξήθηκε αισθητά. Η Αναγέννηση είχε φέρει σημαντική πολιτιστική αφύπνιση στη Δύση και είχε προαγάγει την πνευματική ανάπτυξη, ειδικά στα γράμματα και τις επιστήμες. Μέσα απ' αυτή την ανάπτυξη οι κάτοικοι της Κεντρικής Ευρώπης ανακάλυψαν τους αρχαίους πολιτισμούς της Μεσογείου. Επόμενο ήταν, λοιπόν, το ταξίδι στην Ελλάδα, τη σπουδαιότερη χώρα του αρχαίου ιστορικού και μνημειακού πλούτου, να αποτελέσει όνειρο πολλών μορφωμένων και πνευματικά ανήσυχων Ευρωπαίων, ιδιαίτερα εκείνων που τους οδηγούσε στη χώρα μας η φλογερή ελληνολατρία. Η παρουσία τους στον ελλαδικό χώρο στη διάρκεια του «grand tour» ήταν συνήθως προσκύνημα, πάνω απ' όλα όμως ταξίδι στη μνήμη και την ιστορία της Κοιλιάδας, αλλά και στους μύθους που την περιέβαλλαν. Με οδηγό τους αρχαίους συγγραφείς, ήθελαν να περιηγηθούν το μαγευτικό περιβάλλον των Τεμπών, να θαυμάσουν τον απρόσιτο Όλυμπο. Την περίοδο αυτή τέτοια ταξίδια επιχειρούσαν κυρίως νέοι, ευγενείς και ονειροπόλοι περιηγητές από την ανεπτυγμένη Ευρώπη, εμπνευσμένοι από το αρχαίο ελληνικό κάλλος. Πολλοί απ' αυτούς, όταν επέστρεφαν στις πατρίδες τους πλημμυρισμένοι από το θείο φως της Κοιλιάδας, κατέγραφαν τις εντυπώσεις τους σε πολυσέλιδα οδοιπορικά, στα οποία, με λογοτεχνικές εξάρσεις σε πεζό ή ποιητικό λόγο, εξιστορούσαν τις συναισθηματικές και αισθητικές εμπειρίες που βίωσαν από την ονειρική πεζοπορία στις όχθες του Σαλαμπριά, μέσα στην Κοιλιάδα. Μάλιστα, από τις αρχές του 16ου αιώνα, τα κείμενά τους άρχισαν να εμπλουτίζονται και με σχέδια, στα οποία απεικονίζαν την ομορφιά του τοπίου, προσφέροντας στον αναγνώστη πέραν της λογοτεχνικής και μια οπτική απόλαυση, άσχετα από το αν ήταν πραγματική ή ονειρική.

Οι απεικονίσεις των Τεμπών της περιόδου της Τουρκοκρατίας είναι πολυάριθμες. Οι παλαιότερες είναι συνήθως φανταστικές. Ο δημιουργός, ο οποίος δεν ήταν

ο συγγραφέας, αλλά ήταν είτε κάποιος ζωγράφος που ανήκε στη συντροφιά των οδοιπόρων ή απλώς ένας καλλιτέχνης εμπνευσμένος από τα κείμενα, επινοούσε, βασιζόμενος στις περιγραφές των αρχαίων ή και στις εντυπώσεις των περιηγητών, μια σύνθεση, εξιδανικεύοντας το τοπίο (Ortelius, Gerbelius, Gronovius κ.ά.). Αργότερα, όταν οι περιηγητές άρχισαν να αντιμετωπίζουν το ταξίδι τους πιο επισημονικά, συνοδεύονταν από ζωγράφους ή είχαν οι ίδιοι εικαστικές ανησυχίες, επομένως τα χαρακτηριστικά τους αντιπροσώπευαν την πραγματική εικόνα της Κοιλιάδας όπως την αντίκρισαν, χωρίς επιπρόσθετες και αυθαίρετες καταγραφές (Simone Pomardi, ζωγράφος του Edward Dodwell, Stackelberg, Dupré, Clark, Holland και πολλοί άλλοι).

Από τους πρώτους συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τα Τέμπη κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας ήταν ο ιστορικός Nicolai Gerbelius. Σε βιβλίο του που εκδόθηκε στη Βασιλεία το 1545⁵ αναφέρει, μεταξύ άλλων, ότι ο Πηνειός στο στενό των Τεμπών ήταν πλωτός: «Καθώς στον Πηνειό καταπλέουν πλοία όλη σχεδόν την ημέρα, οι άνθρωποι προστατευμένοι από τα πυκνά φυλλώματα, ταξιδεύουν σε πολύ ευχάριστη σκιά. Περνούν πολλή ώρα δίπλα στον ποταμό, συχνά πανηγυρίζουν και σε διάφορους τόπους διασκεδάζουν και επιτελούν τα ιερά τους καθήκοντα χαριέστατα». Το χαρακτηριστικό που συνοδεύει το κείμενο προσπαθεί να αποδώσει όλη αυτή την ατμόσφαιρα που περιγράφει ο Gerbelius.

Ο Ολλανδός ζωγράφος και χαρτογράφος Abraham Ortelius έγραψε το 1595⁶: «Στα Τέμπη η φύση σκόρπισε σπάταλα όλα της τα δώρα: ορεινούς όγκους, πλαγιές, γκρεμούς, ανάβρες γάργαρες και δροσερές, οι οποίες πιδακίζουν από τις βραχότρυπες, χλωρίδα πολυποίκιλη με αμέτρητες τις αποχρώσεις του πράσινου, δένδρα πανύψηλα και αιωνόβια και στο μέσον ένα ποτάμι μυθικό, που κυλάει τα θολά νερά του ήρεμα, αθόρυβα και ασταμάτητα».

Ο πολυταξιδεμένος Άγγλος ιατρός Edward Brown επισκέφθηκε το 1669 τη Θεσσαλία και από τα γραπτά του φαίνεται ότι ήταν βαθύς γνώστης της ελληνικής μυθολογίας: «Ο Πηνειός ποταμός διασχίζει την Ξακουστή Κοιλιάδα των Τεμπών ανάμεσα στον Όλυμπο και την Όσσα και χύνεται στη θάλασσα... Πιστεύω ότι ο Όμηρος έδωσε στο ποτάμι αυτό το πιο εύστοχο επίθετο, *αργυροδίνης*, επειδή το νερό του είναι τόσο καθαρό ώστε διακρίνεται η κοίτη του. Οι ποιητές είχαν δίκαιο όταν επινόησαν το μύθο του Απόλλωνα και της Δάφνης, της κόρης του Πηνειού, η οποία μεταμορφώθηκε σε δένδρο με το ίδιο όνομα. Ακόμη και σήμερα πολυάριθμα δένδρα του είδους αυτού φυτρώνουν στις όχθες του ποταμού μέσα στην Κοιλιάδα»⁷.

Ο Άγγλος αρχαιολόγος Edward Dodwell επισκέφθηκε τη Θεσσαλία το 1805 με κύριο σκοπό την περιήγηση στην ιστορική Κοιλιάδα: «Μετά την επίσκεψή μας στον οικισμό Μπαμπάς⁸ και τα Αμπελάκια, φορτώσαμε τα άλογά μας για να περάσουμε ολόκληρη την ημέρα στην Κοιλιάδα των Τεμπών, έναν από τους

03

Τέμπη. J. Gronovius, 1669.

04

Το κάστρο στα Τέμπη. Simone Pomardi, 1805.

05

Τέμπη. Λιθογραφία, William Brockedon, 1833.

5 Nicolai Gerbelius, *In Descriptionem Graeciae Sophiani*, Praefatio, Basilea MDXLV.

6 Abraham Ortelius, *Theatrum Orbis Terrarum*, Amsterdam MDXCV.

7 Edward Brown, *A Brief Account of Some Travels in Diverse Parts of Europe. Hungaria, Serbia, Bulgaria, Macedonia, Thessalia, Austria, Styria, Carinthia, Carniola and Friuli...*, London 1673.

8 Τουρκική ονομασία μικρού χωριού στην είσοδο της Κοιλιάδας. Η σημερινή ονομασία του είναι Τέμπη.

05

κύριους προορισμούς του ταξιδιού μας όταν ξεκινήσαμε από την Αθήνα... Μπήκαμε στην Κοιλάδα, η οποία απλώνεται ανάμεσα σε δύο γκρεμούς, της Όσσας και του Ολύμπου, της πρώτης στο νότο, του δεύτερου στο βορρά. Οι κορυφές τους δεν είναι ορατές από κανένα σημείο της Κοιλάδας, αλλά ο ταξιδιώτης παρατηρεί σε κάθε πλευρά ένα τεράστιο τείχος από γκρεμούς... Ο δρόμος βρίσκεται στους πρόποδες της Όσσας, με τον Πηνειό να ρέει αριστερά. Σε μερικά σημεία το ποτάμι παρουσιάζει πλατιά κοίτη, ενώ σε άλλα είναι τόσο στενή ώστε φαίνεται να συμπιέζεται από τους αντικριστούς βράχους. Εδώ το πλάτος της ανέρχεται σε λίγες εκατοντάδες βήματα»⁹.

Ο Ιταλός ζωγράφος Simone Pomardi ταξίδεψε στην Ελλάδα συντροφιά με τον Dodwell από το 1804 έως το 1806. Ο τελευταίος τον είχε γνωρίσει στη Ρώμη το 1804 και τον πήρε μαζί του στο ταξίδι του στην Ελλάδα για να σχεδιάσει τοποθεσίες με ιδιαίτερο φυσικό και αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Το 1820 δημοσίευσε και ο ίδιος τις εντυπώσεις του από το ταξίδι αυτό, αναφέροντας για τα Τέμπη: «Στα αριστερά μας βρίσκεται ο Όλυμπος, που βαθμιαία υψώνεται πάνω από τις όχθες του Πηνειού γυμνός, χωρίς δένδρα, σε αντίθεση με την Όσσα που είχαμε δεξιά μας. Λίγο παρακάτω είδαμε στην Όσσα κάποιο κάστρο με κατεστραμμένα τείχη και έναν πύργο. Η Κοιλάδα είναι πολύ στενή και αυτό βοηθάει τους κλέφτες για να επιτεθούν στους ταξιδιώτες. Εκτός από τα πλατάνια που κυριαρχούν στην Κοιλάδα, βλέπει κανείς άφθονες δάφνες, φτελιές, ροδιές, λεύκες και βελανιδιές»¹⁰.

Ο Άγγλος περιηγητής Edward Clark, που βρέθηκε στα Τέμπη τα Χριστούγεννα του 1805, είναι πιο περιγραφικός για τις αρχαιότητες της Κοιλάδας: «Ο Πηνειός καταλαμβάνει ολόκληρη την Κοιλάδα, με εξαίρεση μόνο το στενό πέρασμα από τον παλιό λιθόστρωτο δρόμο της στρατιωτικής διαδρομής, το οποίο εκτείνεται κατά μήκος της δεξιάς όχθης του ποταμού... Ψηλά, πάνω στις έσχατες κορυφές των βράχων, είδαμε τα ερείπια ενός παλιού φρουρίου. Παλιότερα ήταν τα προπύργια του περάσματος, τα τείχη του οποίου είχαν κατασκευασθεί για να περνάει κάποιος τους γκρεμούς με έναν καταπληκτικό τρόπο μέχρι κάτω στο δρόμο. Οι απότομες πλευρές του βράχου είναι τόσο κάθετες και η χαράδρα τόσο στενή, ώστε θα ήταν εντελώς αδύνατο για οποιονδήποτε στρατό να περάσει, όταν το στενό φρουρούνταν από αυτές τις οχυρώσεις»¹¹.

Ο Άγγλος ιατρός Henry Holland, το 1812, περιγράφει το ανατολικό άκρο της Κοιλάδας στην έξοδο της χαράδρας, όπου βρισκόταν από χρόνια η μεγάλη τουρκική γέφυρα: «Αφήνοντας το φαράγγι των Τεμπών και κατεβαίνοντας στην πεδιάδα, περάσαμε στη βόρεια όχθη του ποταμού με ένα πορθμείο με άλογα, ένα υποκατάστατο της γέφυρας η οποία βρίσκεται μισό μίλι πιο κάτω, και που γκρεμίστηκε πριν από δύο χρόνια από μια χειμωνιάτικη πλημμύρα»¹². Στο οδοιπορικό του Holland, λοιπόν, έχουμε και μια άμεση μαρτυρία για την καταστροφή του πετρογέφυρου του Πηνειού, μήκους περίπου τριακοσίων μέτρων, στην περιοχή του Ομολιού το 1810.

Ο Πρώσος βαρόνος Otto von Stackelberg επισκέφθηκε τα Τέμπη το 1811 και εντυπωσιασμένος από το τοπίο φιλοτέχνησε ορισμένες θαυμάσιες λιθογραφίες: «Μια θεία δύναμη είχε χωρίσει τα δυο βουνά στην πιο μακρινή αρχαιότητα και ο γειτονικός λαός ερχόταν να προσφέρει θυσίες και να κάψει λιβάνι, για να τιμήσει τους θεούς και να τους ευχαριστήσει που έδωσαν πέρασμα στα νερά του Πηνειού. Τίποτα δεν είναι πιο γοητευτικό από αυτό το πλήθος των τοποθεσιών που ποικίλλουν, ανώτερες από όλες τις ανθρώπινες δημιουργίες, από όλους τους τεχνητούς κήπους»¹³.

Ο γνωστός Γάλλος πρόξενος στην αυλή του Αλή πασά, François Pouqueville, επισκέφθηκε την περιοχή περί το 1812 και έγραψε: «Στο άκουσμα του ονόματος της Κοιλάδας των Τεμπών στο νου μας συρρέει πληθώρα ευχάριστων αναμνήσεων από τη μυθολογία. Η δροσιά και τα γραφικά τοπία της ήταν τόσο ξακουστά, ώστε να την προβάλλουν οι ποιητές σαν ένα πρότυπο μαγευτικής κοιλάδας»¹⁴.

Το 1819 ο Γάλλος ζωγράφος Louis Dupré πέρασε από τα Τέμπη. Στην περι-

⁹ Edward Dodwell, *A Classical and Topographical Tour through Greece, during the Years 1801, 1805 and 1806*, London 1819.

¹⁰ Simone Pomardi, *Viaggio nella Grecia negli anni 1804, 1805 e 1806*, Roma 1820.

¹¹ Edward Daniel Clark, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, London MDCCCXVI.

¹² Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc., during the Years 1812 and 1813*, London 1815.

¹³ Otto Magnus von Stackelberg, *La Grèce. Vues Pittoresques et Topographiques*, Paris 1834.

¹⁴ François Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, Paris MDCCCXX.

06

Η περαταριά στον Μπαμπά.
Υδατογραφία, Joseph Cartwright, 1810.

07

Τέμπη. Υδατογραφία, William Gell, 1801.

γραφή του είναι λιτός: «Πέρασαμε πρώτα από ένα δάσος πλατάνων και σύντομα υποχρεωθήκαμε να περπατήσουμε ανάμεσα από τεράστια άγρια βράχια, με επιβλητική αλλά και τρομακτική μορφή, που υψώνονταν στις όχθες του Πηνειού»¹⁵.

Ο αββάς Βαρθολομαίος στην *Περιήγηση του νέου Ανάχαρση* θαυμάζει τη φυσική ομορφιά των Τεμπών με επιγραμματικό τρόπο: «Αλλού η τέχνη βιάζεται να μιμηθεί την φύσιν, εδώ στα Τέμπη δύναται τις να ειπή ότι η φύσις αγωνίζεται να μιμηθεί την τέχνην».

Ο γνωστός για τις θεωρίες του σχετικά με τη φυλετική καταγωγή των Νεοελλήνων Jakob Phillip Fallmerayer είναι ποιητικότερος όταν περιγράφει τα Τέμπη: «Κάτασπρα σύννεφα κατρακυλούν από τις βουνοκορφές και ψηλά στο σκοτεινό χάσμα πλαταγίζει τα φτερά του με κρωξίματα ο ολυμπίσιος αετός. Μόνο δύο ή τρεις ώρες περνούν οι ακτίνες του ήλιου τον χειμώνα στο κομμάτι αυτό της κοιλάδας»¹⁶.

Το 1895 ο επίσκοπος Πλαταμώνος Αμβρόσιος, ένας μορφωμένος ιεράρχης, αναφέρει πως: «Ουδεμία αμφιβολία υπάρχει ότι οι προ Χριστού πρόγονοι ημών, εκ των Τεμπών τούτων ενεπνεύσθησαν και ωρίσαντο ως τόπον της κατοικίας των θεών αυτών τον υψαύχενα Όλυμπον»¹⁷.

Πολλοί άλλοι περιηγητές έχουν «υμνήσει» το φυσικό περιβάλλον της Κοιλάδας των Τεμπών, όπως οι Hugh Williams, Willian Haygarth, Christopher Wordsworth, Edward Lear, Hippolyte Lapeyre, Henry Tozer, Paul Monceaux, Melchior de Vogüé και οι Έλληνες Δανιήλ Φιλιππίδης και Γρηγόριος Κωνσταντάς, Ιωάννης Οικονόμου-Λογιώτατος ο Λαρισσαίος, Ιωάννης Λεονάρδος, Νικόλαος Μάγνης, Ελευθέριος Γαρδέλης, Γεώργιος Παρασκευόπουλος, Χρήστος Ζαλοκώστας, Κώστας Ουράνης και πολλοί άλλοι, των οποίων τις εντυπώσεις είναι αδύνατο, έστω και περιληπτικά, να αναφέρουμε εδώ.

Επίλογος

Θα τελειώσουμε με μια, χαρακτηριστική για την οπτική των περιηγητών των Τεμπών, αναφορά του Γάλλου ιεράρχη και συγγραφέα François Fénelon στο έργο του *Αι τύχαι του Τηλεμάχου* (1694)¹⁸. Ο ευσεβής Fénelon, μέσα από τις σελίδες του βιβλίου, εκφράζει την επιθυμία να πορευθεί προς την Κοιλάδα των Τεμπών, αναλαμβάνοντας μια ιερή αποστολή και έχοντας ως όραμα την αναγέννηση της Ελλάδας από τα δεινά των Οθωμανών. Οιστρηλατημένος από την αρχαία ελληνική γραμματεία, ο υμνωδός του Τηλεμάχου αναφωνεί: «Φεύγω για τα Τέμπη, πλημμυρισμένος από τον ιερό εκείνον ενθουσιασμό, όπου το όσιο και το βέβηλο συμπλέουν με τη χάρη. Αναχωρώ, σχεδόν πετάω!... Μπροστά μου ανοίγεται όλη η Ελλάδα».

—Τα υπόλοιπα μέρη του Αφιερώματος στην Κοιλάδα των Τεμπών θα δημοσιευτούν στα επόμενα τεύχη του περιοδικού «Αρχαιολογία και Τέχνες».

¹⁵ Louis Dupré, *Voyage à Athènes et à Constantinople*, Paris MDCCCXXV.

¹⁶ Jakob Ph. Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient*, Stuttgart und Tübingen 1845.

¹⁷ Αμβρόσιος Κασσάρας, *Η Επισκοπή και ο Επίσκοπος Πλαταμώνος υπό του αυτού ιεράρχου*, Αθήναι 1895.

¹⁸ Το βιβλίο *Αι τύχαι του Τηλεμάχου* γράφτηκε το 1694 και αναφέρεται στη μόρφωση ενός νεαρού πρίγκιπα της χώρας του. Κάποιες συσχέτισεις με το σήμερα, ωστόσο, είναι αναπόφευκτες.